

УДК 339.732

Ж. Довгань, канд. екон. наук, доц. кафедри банківського менеджменту та обліку, Тернопільський національний економічний університет

АНАЛІЗ РЕЛЕВАНТНИХ ФАКТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Проаналізовано релевантні фактори забезпечення фінансової стійкості банківської системи України. Визначено, що ключовий вплив на фінансову стійкість банківської системи України мають якість активів комерційних банків та концентрація капіталу. Проведено розрахунки відповідних показників та констатовано критичний рівень забезпечення проблемної заборгованості у портфелі банків України власним капіталом.

Ключові слова: банк, банківська система, фінансова стійкість, капітал, якість активів.

Постановка проблеми. Банківська система є важливою складовою механізмів ринкового та державного регулювання економіки, має виключне значення для формування і підтримки базового рівня довіри у суспільстві як передумови сталого розвитку, включаючи довіру економічних суб'єктів один до одного, до національної грошової одиниці та держави.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки спостерігається посилення фінансової нестабільності, яка охоплює не лише національну економіку, а й поширюється у регіональному і світовому масштабі та має як циклічний, так і епізодичний характер. Зазначена тенденція підсилюється відкритістю економік у цілому та банківських систем зокрема внаслідок лібералізації міжнародної торгівлі фінансовими послугами. Це вимагає використання нових концепцій, методологічних та методичних підходів до вивчення методів оцінювання та умов забезпечення фінансової стійкості національної банківської системи.

Аналіз останніх досліджень. В економічній літературі значна увага приділяється проблемам становлення стабільної банківської системи, підвищення її стійкості.

Концептуальні основи становлення і розвитку сучасної банківської системи України досліджували у своїх працях А. С. Гальчинський, О. В. Дзюблюк, А. О. Єпіфанов, А. М. Мороз, І. В. Сало, С. А. Циганов та інші вчені. Саме їх наукові праці дозволили сформуувати загальнонаукову основу та визначити основні підходи до дослідження проблеми забезпечення стійкості банківської системи України.

Проблеми забезпечення стійкості банківської системи, її протиріччя і шляхи їх вирішення знайшли своє відображення в дослідженнях вітчизняних вчених О. В. Васюренка, В. М. Гейця, Г. Т. Карчевої, О. І. Кіреєва, С. М. Козьменка, О. М. Колодізева, В. Л. Кротюка, В. І. Лисицького, І. О. Лютого, Л. О. Примостки, М. Ф. Пуховкіної, М. І. Савлука, Р. І. Тиркала та інших.

Серед наукових праць, у яких досліджуються проблеми стійкості банківської системи в цілому та окремі її аспекти зокрема, необхідно виділити роботи таких зарубіжних учених, як: Ф. Аллен, Н. Веллінк, Д. Даймонд, Ч. Кіндлебергер, К.-Дж. Ліндгрєн, Ф. Мишкін, І. Фішер, М. Фрідман, Л. Шумахер та ін.

Відсутність комплексних теоретичних розробок, що обґрунтовують побудову системи оцінки та управління стійкістю банківської системи та відповідають цілям розбудови банківської системи України, яка б сприяла довгостроковому економічному зростанню країни, її фінансовій безпеці, була здатна і готова без загрози національним інтересам інтегруватися у світовий економічний простір, обумовлює необхідність пошуку релевантних факторів та способів визначення рівня їх впливу на стійкість банківської системи.

Метою статті є аналіз таких релевантних факторів забезпечення фінансової стійкості банківської системи України, як якість активів комерційних банків та концентрація капіталу.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших характеристик, за якою ми можемо судити про фінансову стійкість окремого комерційного банку, є рівень його капіталізації. Саме достатній обсяг власного капіталу (як грошові кошти, так і виражене у грошовій формі ліквідне майно) забезпечують економічну самостійність, прибуткову діяльність на ринку банківських послуг, що в кінцевому підсумку позитивно позначається на фінансовій стійкості комерційного банку. Хоча власний капітал банку й займає незначну частку в загальній сукупності ресурсів банку, проте відіграє визначальну роль в процесі його діяльності.

Національний банк України встановлює обов'язкові вимоги щодо мінімального розміру регулятивного капіталу, яких мають дотримуватися комерційні банки. Зокрема, станом на кінець липня 2011 р. були встановлені вимоги до мінімального регулятивного капіталу (Н1) банків, розмір якого має становити 120 млн грн.

© Ж. Довгань, 2011

Варто зазначити, що 47 % усього статутного капіталу та 59 % власного капіталу сконцентровано у 10 найбільших банках України (табл. 1).

У той же час у Німеччині найбільшим банкам належить лише 21,5 % сукупного капіталу банківської системи [2].

Таблиця 1

Власний капітал банків України (перша група та всього по системі) за станом на 01.04.2011 [3]

№ з/п	Назва банку	Статутний капітал, тис. грн.	Питома вага, %	Усього власного капіталу, тис. грн.	Питома вага, %	Усього пасивів, тис. грн.	Питома вага, %
1	ПРИВАТБАНК	8 860 202	6	12 326 092	9	128 360 468	13
2	УКРЕКСІМБАНК	16 393 510	11	17 597 096	13	76 255 275	8
3	ОЩАДБАНК	13 892 000	9	16 838 043	12	68 081 268	7
4	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	3 002 775	2	6 454 400	5	54 885 508	6
5	УКРСИББАНК	7 511 665	5	4 866 439	4	46 868 420	5
6	УКРСОЦБАНК	1 270 000	1	6 589 746	5	41 745 051	4
7	ПРОМІНВЕСТБАНК	5 298 715	4	4 537 398	3	34 948 278	4
8	ВТБ БАНК	5 415 784	4	3 597 314	3	33 588 721	3
9	АЛЬФА-БАНК	3 715 997	3	3 135 104	2	28 473 235	3
10	ОТП БАНК	2 868 191	2	3 667 048	3	24 630 249	2
11	"ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ"	2 000 000	1	1 922 556	1	23 176 151	2
12	"НАДРА"	390 363	0	479 574	0	22 448 500	2
13	ПЕРШИЙ УКР.МІЖНАРОДНИЙ БАНК	2 522 842	2	2 880 585	2	20 002 375	2
14	БРОКБІЗНЕСБАНК	1 981 800	1	2 379 096	2	16 593 550	2
15	КРЕДИТПРОМБАНК	1 838 335	1	1 825 357	1	14 588 594	1
16	БАНК ФОРУМ	4 434 619	3	468 379	0	13 707 010	1
17	УКРГАЗБАНК	5 700 000	4	1 931 543	1	13 491 132	1
	Усього по системі банків	147 062 474	100	138 434 527	100	995 033 185	100

Така ситуація свідчить про олігополізацію ринку банківських послуг в Україні, що, в свою чергу, негативно впливає на розвиток конкуренції.

Визначальна роль власного капіталу в процесі діяльності банку та у підтримці його фінансової стійкості обумовлена значною мірою значенням його базових функцій: захисної, оперативної та регулюючої [4]. Зміст даних функцій підтверджує те, що власний капітал – основа комерційної діяльності банку, він забезпечує його самостійність і гарантує фінансову стійкість.

Окрім цього, за допомогою власного капіталу банки можуть нейтралізувати збитки, зберігаючи платоспроможність, а також залучити додаткові ресурси для підтримання ліквідності. Достатність капіталу або капітальна адекватність обсягу здійснюваних операцій – важливий індикатор фінансової стійкості комерційного банку і завжди актуальна тема наукових дискусій [5–8].

Накопичення збитків, отриманих банками протягом 2008–2010 рр., призвело до того, що статутний капітал перевищує сукупний власний капітал банків України, що не є позитивним фактором. Проте варто зазначити, що за останні

10 років українські банки значно наростили обсяги власного капіталу, який протягом 2002–2010 рр. зріс більше ніж у 16 разів (табл. 2).

Як зазначили Е. Рід і Р. Коттер, достатність капіталу – це "... здатність банку компенсувати втрати та попереджати банкрутство..." [9, с. 187]. З даного визначення випливає, що саме достатній обсяг капіталу дає банкові змогу функціонувати незалежно від певних збитків. Власний капітал має відповідати розміру активів із урахуванням ступеня їх ризику. З урахуванням інфляційних процесів, політичної нестабільності, розширенням масштабів банківської діяльності та підвищенням ризиків комерційні банки повинні прагнути до збільшення власного капіталу.

Варто зазначити, що надто великий обсяг власного капіталу негативно позначається на результатах діяльності банку. Саме тому необхідно зберігати оптимальне співвідношення між власним капіталом та іншими параметрами діяльності банку.

На практиці комерційні банки застосовують різні методи поповнення власного капіталу як базову умову своєї фінансової стійкості.

Таблиця 2

Динаміка власного та статутного капіталу банків України протягом 2002–2010 рр. [3]

Звітна дата	Статутний капітал, тис. грн.	Питома вага статутного капіталу у власному капіталі, %	Власний капітал, тис. грн.
01.10.2002	5 321 977	60	8 896 537
01.01.2003	5 998 120	60	9 983 426
01.01.2004	8 116 111	63	12 881 878
01.01.2005	11 648 338	63	18 421 431
01.01.2006	16 144 439	63	25 450 853
01.01.2007	26 266 179	62	42 566 109
01.01.2008	42 872 630	62	69 578 274
01.01.2009	82 454 241	69	119 263 048
01.01.2010	119 188 503	99	120 207 619
01.01.2011	156 542 467	107	146 100 398

Зазначимо, що сума необхідного капіталу залежить від величини ризику, який приймає банк. Банк постійно вирішує завдання, чи збільшувати свій капітал залежно від ступеня ризику.

Важливою характеристикою фінансової стійкості комерційного банку є якість активів банку. Якість активів характеризують неоднаково, зокрема, визначають дохідність активів, рівень ризику, частку працюючих активів, рівень диверсифікованості, частку непрацюючих та неприбуткових активів. Поняття “якість активів” відображає саме ступінь (величину) закладеного в активах ризику. Якість активів обернено пропорційна до частки безнадійних та неповернутих коштів за кредитними операціями. Щодо ризикових активів – треба, щоб їх частка не була як надмірно високою, так і надмірно низькою, оскільки це негативно впливає на фінансову активність банку.

Таким чином, якість активів може бути оцінена з точки зору рівня їх ліквідності, ризикованості та рентабельності.

Звичайно ж, структура та якість активів позначається на рівнях його ліквідності й платоспроможності. Також важливими умовами є не лише кількісне зростання активів, а й якісні зміни, зокрема зменшення частки непрацюючих та проблемних активів (рис. 1).

Зазначимо, що якість активів визначають насамперед повним чи потенційно повним поверненням кожного активного фінансового інструмента в обумовлені договором терміни, а також отриманням додаткової вартості даних активів у вигляді відсотків, дивідендів та інших доходів. Зрозуміло, що структура і якість активів значною мірою визначає рівень ліквідності та платоспроможності банку. Високоякісні активи забезпечують належний рівень банківського прибутку.

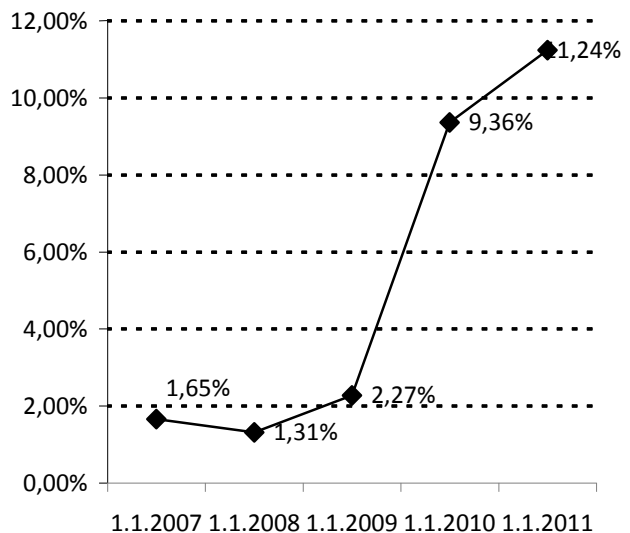

Рис. 1. Динаміка питомої ваги простроченої кредитної заборгованості у зведеному кредитному портфелі банків України протягом 2007–2010 рр. [3]

Різке зростання проблемних кредитів, починаючи із 2009 р., обумовлене слабкою здатністю вітчизняної банківської системи протидіяти наслідкам світової фінансової кризи, що у результаті призвело до стагнації сектору в цілому.

Динаміка розглянутих нами показників (власного капіталу та проблемних активів) характеризує досягнутий на певну дату рівень фінансової стійкості, у той час як для прогнозування можливих проблем у банківській системі більш важливим на наш погляд будуть показники концентрації власного капіталу та проблемних активів.

Стосовно питання концентрації капіталу у банківській системі, то дане питання варто розглядати

з двох позицій. По-перше, нарощення обсягів капіталу – це позитивний момент для системи, оскільки розширює кредитні та інвестиційні можливості банків, а також підвищує стійкість банку до різких потрясінь. З цієї точки зору, для системи краще буде, коли в ній функціонуватимуть крупні банки. Проте комерційні банки певним чином обмежені у можливостях нарощення власного капіталу – на практиці є два найбільш реальні способи: реорганізація банку (злиття, поглинання, приєднання) та додаткові вливання у статутний капітал (наприклад, шляхом додаткової емісії). Оскільки додаткові вливання у статутний капітал, враховуючи обмежені фінансові можливості існуючих акціонерів, пов'язані з ризиком втрати контролю над банком, то для великих банків більш пріоритетним буде шлях злиттів та поглинань. Така ситуація обумовлює іншу точку зору на проблему концентрації капіталу у банківській системі – вона призводить до зменшення загальної кількості банківських установ у системі та знижує загальний рівень конкуренції на ринку банківських послуг. Це в свою чергу призводить до олігополізації, або навіть монополізації ринку, що не може вважатися позитивним в умовах ринкової економіки.

Таким чином, найбільш оптимальним для збереження достатнього рівня конкуренції на ринку банківських послуг та одночасного забезпечення фінансової стійкості банківської системи буде нарощування обсягів капіталу з обмеженнями на реорганізацію банків. Дана теза підтверджується прийнятими у країнах з розвинутою ринковою економікою нормативами щодо концентрації на ринку. Так, зокрема, у США державним департаментом юстиції визначені наступні рівні концентрованості ринку за значенням індексу Херфіндала-Хіршмана:

- індекс має значення нижче 0,1 – незначна концентрація ринку,
- індекс має значення від 0,1 до 0,18 – середня концентрація ринку,
- індекс має значення вище 0,18 – висока концентрація ринку.

Можемо констатувати, що вітчизняний ринок банківських послуг належить до низько концентрованих ринків (рис. 2), тому підвищення концентрації капіталу в Україні не призведе до суттєвого зниження конкуренції.

Розглянемо відношення проблемної заборгованості до власного капіталу банків України та до ВВП (рис. 3).

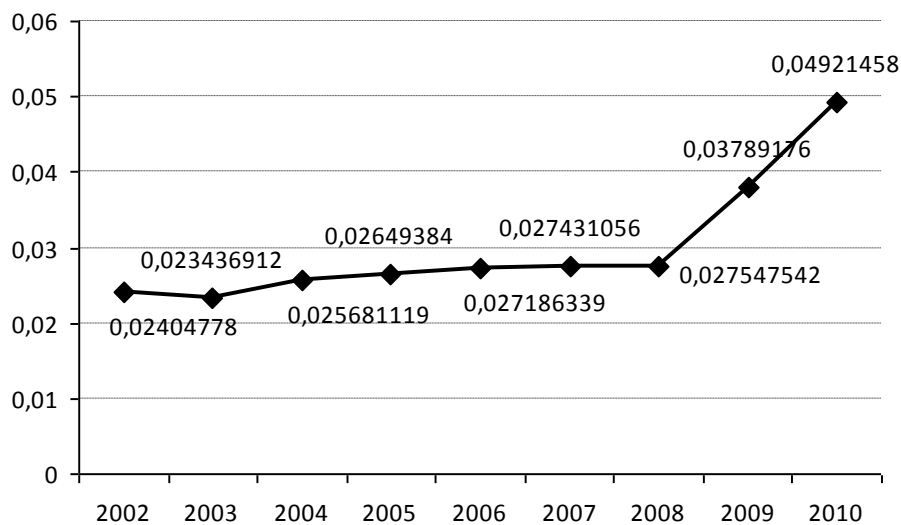

Рис. 2. Індекс Херфіндала-Хіршмана для власного капіталу банків України протягом 2002–2010 рр. (побудовано за власними розрахунками на основі [3])

Проведені розрахунки свідчать про достатньо високий рівень покриття власним капіталом простроченої заборгованості, проте різке її зростання у 2009 році та збереження у 2010 році дають підстави вважати, що подібного потрясіння вітчизняна банківська система не витримає. Ситуація ускладнюється ще й тим, що відношення проблемної заборгованості у портфелі банків до ВВП країни складає понад 7%. У 1997 році Міжнародний банк розрахун-

ків запропонував спосіб ідентифікації банківської кризи. За визначенням МБР, можна вважати, що банківська криза відбулася, якщо в країні спостерігається прояв хоча б одного з чотирьох факторів:

- проблемні активи банків становлять більше 2 % ВВП країни;
- сума коштів, необхідних для порятунку банківської системи, перевищує 2 % ВВП;

- у банківському секторі націоналізація набула масового характеру, банківські депозити заморожені, а влада вводить “банківські канікули”;
- центральний банк гарантує виплати населенню за всіма банківськими депозитами, не забезпечуючи своїх гарантій матеріально.

Рис. 3. Динаміка відношення простроченої заборгованості до власного капіталу банків та до ВВП України протягом 2006–2010 рр. (побудовано за власними розрахунками на основі [3])

Як бачимо, встановлена гранична межа у 2 % була майже досягнута ще у 2008 році.

Таким чином, можемо зробити висновок, що незважаючи на досить високий рівень конкуренції, банки не змогли запобігти різкому зростанню проблемної заборгованості, що на кінець 2010 року склала майже 60 % власного капіталу банків. Для підвищення стійкості вітчизняної банківської системи доцільно нарощувати її загальну капіталізацію, при цьому припустиме навіть зростання концентрації власного капіталу без шкоди для конкуренції.

Висновки. Процес формування механізму забезпечення стійкості банківської системи України нерозривно пов’язаний з її створенням та розвитком. Відповідно, він має національні особливості, пов’язані з особливостями розвитку банківської системи України. Особливої актуальності щодо подальших досліджень набувають методичні засади формування механізму забезпечення стійкості банківської системи України: стратегія розвитку, цілі системи та окремих її складових, інструменти досягнення визначених цілей, а також система регулювання та нагляду за виконанням поставлених цілей. Стратегія розвитку банківської системи визначає всі аспекти її функціонування, встановлюючи її цілі і методи їх досягнення в довгостроковій перспективі. Тому

саме стратегія розвитку визначає особливості побудови механізму забезпечення стійкості банківської системи. Взаємозв’язок між стратегією розвитку банківської системи і механізмом забезпечення її стійкості проявляється не тільки в тому, що перша визначає другий, але і у наявності зворотного зв’язку, а саме: вибір того чи іншого варіанта побудови механізму забезпечення стійкості банківської системи може вимагати певного коригування зазначеної стратегії чи попереднього урахування певних ризиків втрати стійкості при її розробці.

Процес глобалізації світових фінансових ринків, до якого приєдналася і Україна в контексті євроінтеграційних процесів та вступу до СОТ, супроводжується виникненням ряду потенційних і конкретних ризиків. По-перше, з’являється можливість проникнення в український банківський сектор капіталу юридичних осіб, в тому числі капіталу нерезидентів, з нестійким фінансовим становищем та сумнівною діловою репутацією. По-друге, інтернаціоналізація може привести до перетину компетенцій національних органів нагляду, що призводить до необхідності чіткого виділення нагляду за діяльністю міжнародних інститутів на окремих сегментах ринку. По-третє, посилення конкуренції у банківській системі призведе до активізації процесів злиттів

та поглинань (консолідації банківської системи), негативним наслідком якої є ймовірність виникнення надвеликих банків, втрата стійкості яких може призвести до системної кризи, що вимагає розробки окремого механізму нагляду за такими установами. По-четверте, у результаті включення банківської системи України у світовий фінансовий простір зростає залежність банків від стану світової економіки, тому навіть ті банки, які працюють виключно на національних ринках,

чутливі до світових фінансових криз, тобто високий рівень перетину фінансових ринків підвищує небезпеку передачі ризиків. Отже, необхідним є удосконалення системи банківського нагляду в Україні з урахуванням сучасних міжнародних вимог з метою забезпечення динамічного розвитку банківської системи України, її конкурентоспроможності на міжнародному ринку банківських послуг.

Список літератури

1. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова НБУ від 28.08.2001 № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>.
2. Статистичні дані щодо капіталу банків Німеччини. Центральний банк Німеччини [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.bundesbank.de/statistik/statistik_zeitreihen.en.php?open=banken&func=row&tr=OU1590&year=
3. Банківська статистика / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/Statist/index.htm>.
4. Банковское дело : учебник / под. ред. О. И. Лаврушина ; 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 672 с.
5. Алексеенко М. Д. Оцінка власного капіталу банку за допомогою методу коефіцієнтів / М. Д. Алексеенко // Стратегія економічного розвитку України. – 2001. – Вип. № 4. – С. 288–293.
6. Довгань Ж. М. Сутність та оцінка достатності капіталу комерційного банку / Ж. М. Довгань // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2003. – № 3. – С. 56–61.
7. Добровольський О. Адекватність капіталу та його вплив на результати діяльності банку / О. Добровольський // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 6. – С. 34–36.
8. Усоскин В. М. Базельские стандарты адекватности банковского капитала: эволюция подходов / В. М. Усоскин // Деньги и кредит. – 2000. – № 3. – С. 39–51.
9. Рид Э. Коммерческие банки / Э. Рид, Р. Коттер, Э. Гилл, Р. Смит ; пер. с англ. В. Лукашевича и др. ; под. общ. ред. В. Лукашевича. – М. : Прогресс, 1983. – 501 с.

Summary

The main factors of financial stability of Ukrainian banking system are analyzed in this article. The authors noted that the most significant factors for the financial stability of Ukrainian banking system are the quality of banking assets and the concentration of capital. The relevant indexes are calculated and it allowed the authors to state a critical level of coverage of problem assets by capital in credit portfolio of Ukrainian banks.

Отримано 09.07.2011

УДК 336.71:519.866

Б. В. Самородов, канд. техн. наук, доцент,
докторант Університету банківської справи Національного банку України

МОДИФІКАЦІЯ ТАКСОНОМЕТРИЧНОГО МЕТОДУ З УРАХУВАННЯМ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЕКСПЕРТІВ ПРИ РЕЙТИНГУВАННІ БАНКІВ

Запропоновано модифікацію таксонометричного методу при рейтингуванні банків з урахуванням компетентностей експертів. Запропоновані відмінності полягають у підході до нормування матриці значень показників діяльності банків через обчислення суперпозиції норм векторів у вигляді середнього арифметичного, а також у врахуванні компетентностей експертів при оцінці важливості показників.

Ключові слова: рейтинг банків, таксонометричний метод, експертні оцінки, компетентність експертів.

Постановка проблеми. На сьогодні сфера застосування рейтингових оцінок [2–4, 6, 8–12] – це порівняння фінансових показників банку в цілому. Джерелом інформації є, по-перше,

бухгалтерська та статистична звітність організації, що відкрита для зовнішніх користувачів.

Методики визначення рейтингів банків створюють систему оцінки, яка робить зрозумілим механізм порівняння досліджуваних банків

© Б. В. Самородов, 2011